

تحلیل زمینه‌گرایی بازار سنتی شهر اردبیل بر پایه نظریه امبرتو اِکو

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۴/۱۳ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۴/۰۶/۱۱

الهام خانقاهی بالا^۱ حسن ابراهیمی اصل^{۲*} مسعود حق لسان^۳ سعیده فیضی^۴

- ۱- دانشجوی دکتری گروه معماری، واحد بین‌المللی جلفا، دانشگاه آزاد اسلامی، جلفا، ایران.
- ۲- استادیار گروه معماری، واحد بین‌المللی جلفا، دانشگاه آزاد اسلامی، جلفا، ایران.
- ۳- استادیار گروه معماری و شهرسازی، واحد ایلخچی، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلخچی، ایران.
- ۴- استادیار گروه معماری و شهرسازی، واحد آذرشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، آذرشهر، ایران.

چکیده

زمینه‌گرایی به عنوان رویکردی در معماری، بر حفظ ردپای گذشته و تفاوت‌ها و ویژگی‌های هر فرهنگ تأکید داشته، ریشه در هویت هر ملیت دارد. بازار مهم‌ترین فضاهای شهری و عناصر عملکردی و به‌عنوان ستون فقرات شهر قلمداد می‌شود. عوامل فرمی (کالبدی)، معنایی (ادراکی)، عملکردی (کارکردی) در نقش بازار در شهر به‌عنوان بستری برای پاسخگویی به نیازها و ظرفی برای فعالیت و رفتارهای استفاده‌کنندگان است. هدف از پژوهش حاضر، شناسایی معیارها و مؤلفه‌های زمینه کالبدی، معنایی و کارکردی بازار سنتی در قالب نشانه‌شناسی نظریه «امبرتو اِکو» است. فرضیه تحقیق از نوع همبستگی و جهت‌دار است که فرض می‌کند معماری بازار تحقق اصول زمینه‌گرایی است و مفاهیم نشانه‌ها می‌توانند به‌عنوان ابزاری جهت تحلیل نظام ارزشی و معنایی برای شناسایی اصول زمینه‌گرایی راهگشا باشند، چرا که بازار سنتی اردبیل دارای ویژگی‌های دلالتی است که قابلیت تداعی معنا را دارد. روش تحقیق از نوع کیفی و بر اساس روش توصیفی-تحلیلی است که با استناد به منابع مطالعاتی به بسط مفهوم زمینه‌گرایی پرداخته و با اقتباس از منابع پژوهش، مؤلفه‌ها و ریزمؤلفه‌های زمینه‌گرایی را تدوین و ابعاد نشانه‌شناسی امبرتو اِکو را شناسایی و بازار سنتی اردبیل را بر اساس مؤلفه‌های فوق و با استفاده از ابزار مشاهده و مطالعات ارزیابی می‌کند و سپس با روش تحلیلی-تطبیقی زمینه و نشانه‌های کالبدی بازار سنتی اردبیل را مشخص می‌نماید. نتایج نشان می‌دهند که معیارهای زمینه‌گرایی شامل دو جنبه فضایی و بصری و نه معیار موقعیت، حجم، ارتفاع، عقب‌نشینی، مقیاس، جهت‌گیری، ریتم، ساخت مایه، رنگ و سه مؤلفه فضای مابین، کالبد معماری و فضای پر، نحوه تداخل توده و فضا است.

واژه‌های کلیدی: زمینه‌گرایی، بازار، امبرتو اِکو، اردبیل.

مقدمه:

نشانه‌شناسی مطالعه نشانه‌ها و نمادها است. در علم نشانه‌شناسی مشخص می‌شود که نشانه‌ها از چه تشکیل شده‌اند. نشانه امری عینی و ملموس است و جایگزین پدیده‌ای می‌شود که غایب است. امپرتو اِکو نشانه‌شناسی را مطالعه نشانه‌ها و چگونگی کارکرد آنها می‌داند (Eco, 2022). خوانش نشانه‌شناختی معماری، به دنبال بازتولید طرح بر اساس ارتباط بین لایه‌ها و بر اساس برداشت مخاطب می‌باشد زیرا انسان‌ها بر اساس تجربه، فرهنگ، گذشته تاریخی، جهان‌بینی، معانی را به صورت استعاری، کنایی، بازتابی و از عناصر محیطی برداشت می‌نمایند (Ghaffari, 2016؛ Mirgholami & et al, 2011). زمینه‌گرایی به ویژگی‌های خاص یک مکان و به کارگیری آنها در طراحی معاصر، توجه دارد. در معماری و شهرسازی، یکی از دیدگاه‌های کل‌نگر است که به زمینه، به عنوان رویدادی تکاملی می‌نگرد (Majedi & Zarabadi, 2010: 8). معماری زمینه‌گرا در عین حال که به تمایز مکان نظر دارد، خواستار صراحت، تداوم ارزش‌های کالبدی و غیرکالبدی مکان یا زمینه موجود است. زمینه‌گرایان معتقدند اجزای شهر زیر پوشش نیروها و ویژگی‌های درونی خود نمی‌باشند، بلکه به محیط و مجموعه پیرامون آن وابسته هستند (Stokols & Altman, 1987: 15-18). در شهرهای سنتی ایران، بازار عنصری بنیادین به شمار می‌آید که گونه‌ای که شهر با بازار آن معنا و مفهوم می‌یافت. بازار یکی از مهم‌ترین فضاهای شهری و عناصر عملکردی است که همواره با زمینه کالبدی خود در ارتباط است. بازار سنتی در شهرهای ایرانی-اسلامی با عملکردهای متعدد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، کالبدی و فرهنگی که دارد، به مثابه یکی از مهم‌ترین فضاهای شهری قلمداد می‌شود که تعاملات اجتماعی را در بستر تاریخی - فرهنگی پذیرا شده و واجد ارزش‌های کیفی و هنری والاست (Habib, 2006: 27؛ Talaei & et al, 2018؛ Irandoust & Bahmani Ormani, 2011: 50).

پژوهش حاضر سعی در پاسخ به این پرسش‌هاست که معیار و مؤلفه‌های زمینه‌گرایی کالبدی بازار سنتی چیست؟ بازار سنتی اردبیل چه نشانه‌هایی دارد و ارتباط این نشانه‌ها با زمینه کالبدی بنا چیست؟ وجود نشانه‌ها در معماری بازار به عنوان ابزاری جهت تحلیل نظام ارزشی و معنایی آن، طی روند شناسایی معیارهای زمینه‌گرایی راهگشا خواهد بود. شناخت نشانه‌های معماری در واقع شکل‌های ساخته شده توسط انسان و ادامه‌ی فرآیند اندیشیدن وی است و نشانه‌شناسی با تکیه بر مفهوم دلالت، موجب ارتباط هر چه بهتر مخاطب با فضای معماری می‌شود. بر اساس تقسیم‌بندی امپرتو اِکو از نشانه‌ها، بازار در دسته نشانه‌های مصنوعی با کارکردی ترکیبی قرار می‌گیرد؛ زیرا علاوه بر دارا بودن کارکرد اولیه تحت عنوان محلی برای دادوستد و تعاملات اقتصادی، دارای مجموعه کارکردهای ثانوی و نمادین بسیاری نیز هست. شهر اردبیل با توجه به اینکه در مسیر جاده ابریشم قرار داشته، سال‌ها از موهبت بازارهای وسیع و پررونق قاره‌ای برخوردار بوده ولی اهمیت، شهرت و گسترش وسعت آن در دوره حکومت صفویه بوده است. بنابراین بنای بازار اردبیل در پاره‌ای از قسمت‌ها متعلق به دوره صفوی است که بعضی از سراها و تیمچه‌ها و راسته‌ها در ادوار بعد از آن، مرمت و احیاء شده‌اند. وقوع عملکردهای متفاوت و متنوع نظیر رفت‌وآمد، فعالیت‌های اقتصادی - تجاری، فرهنگی - اجتماعی، تفریحی، سیاسی، اطلاعاتی و... بررسی معنا و کارکرد در بازار اردبیل بر نقش نشانه‌شناسی در شکل‌دهی معنا تأکید دارد (Jamei, 1993). پژوهش حاضر ضمن تأکید بر اهمیت و ضرورت

شناخت نظریه نشانه‌شناسی معماری امبرتو اِکو در پی آن است که یکی از جنبه‌های کاربردی این نظریه را در تحلیلی نشانه‌شناسانه از بنای بازار سنتی اردبیل در زمینه کالبدی خود ارائه دهد. اهداف پژوهش:

۱. تعیین معیار و مؤلفه‌های کالبدی زمینه‌گرایی در راستای تبیین زمینه کالبدی بازار
۲. شناسایی جنبه‌های کاربردی نظریه امبرتو اِکو و تحلیل نشانه‌شناسانه از بنای بازار سنتی اردبیل در زمینه کالبدی

پیشینه و مبانی نظری تحقیق:

در بحث زمینه‌گرایی استخراج عوامل زمینه‌ای مؤثر بر شکل‌گیری یک بنای معماری، در مقیاس کلان‌شهری و برنامه معماری مرتبط با پراکندگی کالبدی و کارکردی، نشان می‌دهد که شکل‌گیری و توسعه و عناصر آن در طول اعصار، تحت تأثیر ساختار محیطی، فرهنگی، اجتماعی، حکومتی و اقتصادی شهر قرار داشته‌است (Bahrieh & et al, 2020). متغیرهای انسجام ساختاری، بصری و فضایی بر متغیر وابسته حیات کالبدی بازار سنتی، متغیر انسجام فعالیتی و ادراکی بنای جدید به‌عنوان متغیر پیش‌بین بر حیات عملکردی بازار سنتی تأثیر مستقیم و معنی‌داری داشته و تغییرات آن را پیش‌بینی می‌کنند. برای همین پرداختن به مؤلفه‌های مقیاس‌بندی فراگیر و توزیع مقیاس‌ها در حریم بازار سنتی ضروری است (Alavizadeh & Eslami, 2019; Alavizadeh & et al, 2017). با مطالعه پژوهش‌های صورت گرفته توسط برخی از پژوهشگران، می‌توان به شناختی از موضوعات مطرح‌شده مرتبط با عنوان پژوهشی دست‌یافت، که در ادامه پیشینه‌ای از مطالعات انجام شده در جدول شماره یک ارائه شده است.

جدول شماره ۱: برخی مطالعات نویسندگان با موضوع زمینه‌گرایی، نشانه‌شناسی، بازار

سال	نویسنده/گان	عنوان	منبع	نتیجه‌گیری
۱۴۰۱	نشانه‌شناسی	امبرتو اِکو (ترجمه: پیروز ایزدی)	تهران، ثالث، چاپ هشتم	نشانه‌شناسی به مطالعه نشانه‌ها و چگونگی کارکرد آن‌ها می‌پردازد و می‌توان از آن تحت عنوان دکترین نشانه یادکرد. در طول تاریخ مطالعات نشانه‌شناختی، به پدیده نشانه از دیدگاه‌های گوناگون نگریسته شده است.
۱۳۹۹	پروشا بحریه، سحر طوفان، شبنم اکبری نامدار	بازخوانی سیر تحول معماری در ساختار بازار تبریز با تأکید بر زمینه‌گرایی	فصلنامه علمی - پژوهشی شهر ایرانی اسلامی، سال دهم شماره سی و هفتم بهار ۱۳۹۹	استخراج عوامل زمینه‌ای مؤثر بر شکل‌گیری بازار، در مقیاس کلان‌شهری و برنامه معماری مرتبط با پراکندگی کالبدی و کارکردی، نشان می‌دهد که شکل‌گیری و توسعه بازار تبریز و عناصر آن در طول اعصار، تحت تأثیر ساختار محیطی، فرهنگی، اجتماعی، حکومتی و اقتصادی شهر قرار داشته‌است.
۳۹۸	سیده الهام علویزاده، سیدغلامرضا اسلامی	سنجش زمینه‌گرایی میان‌افزارهای معاصر در حریم بافت تاریخی بازار سنتی اردبیل، با تأکید بر بُعد برخالی	فصلنامه علمی - پژوهشی شهر ایرانی اسلامی، سال دهم شماره سی و هفتم پاییز ۱۳۹۸	به دلیل وجود نداشتن نمای بیرونی در ماهیت بازار سنتی، مدارک مربوط به نماهای داخلی بازار اردبیل تهیه، محاسبه و درنهایت نتایج با یکدیگر مقایسه می‌شود. یافته‌ها حاکی از آن است که بُعد برخالی نمونه‌ها به‌عنوان معیار انسجام، در محدوده پایین‌تر از حد ۱/۵ قرار دارد؛ در حالیکه الگوی بازار سنتی دارای

<p>بُعد برخالی بالای ۱/۵ است. لذا پرداختن به مؤلفه‌های مقیاس‌بندی فراگیر و توزیع مقیاس‌ها، به‌عنوان زبان الگوی برخالی زمینه تاریخی، به‌دوراز هرگونه فرم‌گرایی صرف، در طراحی میان افزای معاصر ضروری است.</p>	<p>فصلنامه توسعه پایدار محیط جغرافیایی سال اول، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۸</p>	<p>واکاوی تغییرات معنایی منظر شهری بر مبنای رویکرد نشانه‌شناسی</p>	<p>مریم محمدی، راضیه رضازاده</p>	<p>۱۳۹۸</p>
<p>منظر شهر اولین عرصه‌ای است که ناظر در شهر با آن مواجه می‌شود، این وجه از شهر به‌عنوان یکی از محمل‌های تأثیرگذار طراحی شهری است. در صورتی که منظر (هم بعد عینی و هم ذهنی آن)، به صورتی مناسب مورد عمل برنامه‌ریزی و طراحی قرار گیرد.</p>	<p>نشریه علمی - پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، سال ۱۳۹۷، شماره ۲۹ فصل بهار</p>	<p>تبیین الگوی شبه-فرکتال در ساختار زمینه محور بازارهای سنتی ایرانی</p>	<p>سیده الهام علویزاده، سیدغلامرضا اسلامی، فرح حبیب</p>	<p>۱۳۹۷</p>
<p>در این میان الگوی متشابه تیمچه‌ها و الگوی فضای باز سراها به‌عنوان مراکز نیرومند مقیاس میانه، اتصال و انسجام مقیاس کلان و خرد را فراهم می‌آورند و متناظر با قانون توان معکوس بُعد فرکتالی، هر چه اجزا خرد مقیاس‌تر می‌شوند بر تعدادشان افزوده می‌شود</p>	<p>متغیرهای انسجام ساختاری، انسجام بصری و انسجام فضایی بر متغیر وابسته حیات کالبدی بازار سنتی، متغیر انسجام فعلیتی و متغیر انسجام ادراکی بنای جدید به‌عنوان متغیر پیشین بر حیات عملکردی بازار سنتی تأثیر مستقیم و معنی‌داری داشته و تغییرات آن را پیش‌بینی می‌کنند. لذا پرداختن به مفاهیمی چون مقیاس‌بندی فراگیر و توزیع مقیاس‌ها، فراتر از الزام صرف به استفاده از اجر و ارتفاع محدود بنا و قاب پنجره‌ی چوبی نمایان در حریم بازار سنتی ضروری است تا بتوان مفاهیمی عمیق از زبان الگوی بافت را تداوم بخشید و توصیه‌های جدید برای ایجاد هویت طراحی در بافت‌های تاریخی، جهت تأکید بر «الگوگرایی» به‌جای «فردگرایی» برای طراحان داشت.</p>	<p>بررسی تأثیر میزان زمینه‌گرایی بناهای میان‌افزار بر تداوم حیات بافت تاریخی بازار سنتی ایرانی (نمونه موردی: حریم درجه‌دو بافت تاریخی بازار سنتی اردبیل)</p>	<p>سیده الهام علویزاده، سیدغلامرضا اسلامی، فرح حبیب</p>	<p>۱۳۹۶</p>
<p>جداسازی عملی سه مؤلفه کالبد، عملکرد و معنی در تحلیل نشانه‌ها برخلاف شکل نظری آن امکان‌پذیر نیست.</p>	<p>فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره هجدهم، بهار ۱۳۹۷، سال ششم</p>	<p>تحلیل گونه شناسانه عوامل مؤثر بر خوانایی نشانه‌های شهری</p>	<p>الینا محمد حسنی، ابوالفضل طغرابی، مرتضی میرغلامی</p>	<p>۱۳۹۵</p>
<p>در مؤلفه معنایی نیز باید گفت معانی ادراکی پرتکرارتر از معانی تداعی‌گر هستند، بدین‌صورت که بیش از دو برابر معانی تداعی‌گر در عناصر نشان‌های حضور دارند. هرچند همان‌طور که قبلاً اشاره شد، علی‌رغم کمیت کمتر، میزان تأثیر معانی تداعی‌گر در به یادسپاری نشانه‌ها بیش از معانی ادراکی است.</p>	<p>هویت شهر شماره بیست و پنجم، سال دهم، بهار ۱۳۹۵</p>	<p>بازتاب نظریه‌های نشانه‌شناسی در خوانش معماری و شهر</p>	<p>علیرضا غفاری، محمد منصور فلامکی</p>	<p>1395</p>
<p>تمرکز اصلی تحقیق بر بازنمود معنای معماری، که از لایه‌های متعدد معنا تشکیل شده است، می‌باشد. معانی در لایه‌های طرح شناورند و به‌صورت استعاری، کنایی، بازتابی و غیره ناکارآمد هستند. خوانش نشانه شناختی معماری، به دنبال بازتولید طرح بر اساس ارتباط بین لایه‌ها و بر اساس برداشت مخاطب می‌باشد.</p>	<p>فصلنامه مدیریت شهری، شماره 45 زمستان 9</p>	<p>بازتاب نظریه‌های نشانه‌شناسی در خوانش معماری و شهر</p>	<p>علیرضا غفاری، محمد منصور فلامکی</p>	<p>1395</p>

انسان‌ها بر اساس تجربه، فرهنگ، گذشته تاریخی، جهان‌بینی و... معانی مختلفی را از عناصر محیطی برداشت نموده و تعبیر ویژه‌ای را بر اساس خوانش نشانه‌های محیطی می‌توانند از محله خود داشته باشند.	فصلنامه نقش جهان، دوره‌ی سوم، شماره 1	نشانه‌شناسی شهری و نقش آن در خوانایی و شناسایی محیط	مرتضی میرغلامی، امیر واعظ شهانقی، محمد بشیر رباطی	۱۳۹۰
نشانه‌شناسی شهری می‌خواهد بیان دارد که چگونه محیط کالبدی بر اساس عمل کردن به صورت نظام‌های نشان‌های معنای اجتماعی می‌یابد. بر این اساس می‌توان چنین نتیجه گرفت، که نشانه‌شناسی شهری ابزاری ارزشمند برای بازنمایی واقعیت در شهرها محسوب می‌گردد.	فصلنامه آرمانشهر، شماره ۴، بهار و تابستان ۱۳۸۹	جستاری در نشانه‌شناسی شهری	حمید ماجدی، زهرا السادات سعیده زرآبادی	۱۳۸۹
معنا وابسته به متن است، پس سخن گفتن از معنای صریح، یعنی معنایی از پیش مقرر، هرچند که شکلی قراردادی امکان‌پذیر است.	تهران، انتشارات علم، ویرایش دوم ۱۳۸۷	نشانه‌شناسی کاربردی	فرزان سجودی	۱۳۸۷
سرشت نشانه زبان‌شناختی به تعبیری مهم‌ترین بخش از نظرات فریدان دو سوسور، زبان‌شناس سویسی است. نوشته‌ها به شکل پارادوکس واری متن را قادر می‌سازد تا در برابر رابطه مستقیم نشانه‌ها بامعنای مشخص مقاومت کند.	پژوهشگاه فرهنگستان هنر شماره ۱ بهمن و اسفند ۱۳۸۵	نشانه از نگاه دریدا	امیرعلی نجومیان	۱۳۸۵
مسئله زمان، گذر زمان، چگونگی مفهوم‌سازی و بیان زبان پیوسته مورد توجه فیلسوفان و نشانه‌شناسان بوده است و آن‌ها را به مطالعه چگونگی شکل‌گیری مفهوم زمان و گذر آن در متون مختلف جلب کرده است.	پژوهشگاه فرهنگستان هنر شماره ۱ بهمن و اسفند ۱۳۸۵	نشانه‌شناسی زبان و گذر زمان بررسی تطبیقی آثار کلامی و تصویری	فرزان سجودی	۱۳۸۵

منبع: نگارندگان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

زمینه‌گرایی کالبدی:

زمینه‌گرایی دیدگاهی است که به ویژگی‌های خاص یک مکان و به‌کارگیری آنها در طراحی توجه دارد. در عین حال که به تمایز مکانی نظر دارد، تداوم ارزش‌های کالبدی مکان یا زمینه موجود را خواستار است (Fardin & et al, 2017). زمینه در معماری، همان متن، بستر و محیطی است که معماری در آن شکل گرفته و محتوا را در کنار هم در برمی‌گیرد. زمینه در معماری، هر آن چیزی است که در ارتباط با معماری، تابع زمان و مکان یا مجموعه شرایط، ویژگی‌ها یا واقعیت‌های وابسته به مکان و زمان خاص سایت بنای موردنظر است (Naghavi, 2019). زمینه‌گرایان معتقدند که اجزای کالبدی شهر زیر پوشش نیروها یا ویژگی‌های درونی خود نمی‌باشند؛ بلکه به محیط و مجموعه پیرامون آن وابسته هستند. از این رو، نمی‌توان فقط در جستجوی خواص و ابعاد پدیده‌ها بود و به جوهر پدیده‌ها بدون توجه به بُعد زمان و زمینه‌ای که در آن قرار دارند، نگریست. واحد تحلیل در این رویکرد، مطالعه بناها یا فضاها در ارتباط با عوامل محیطی آن است و هرگونه تغییر و دخالت در آنها نیز به این عوامل وابسته می‌باشد (Stokols, 1987). زمینه‌گرایی بر زمین‌مداری و پیوند محیط با فضا تأکید دارد و با درک پیام بستر خود شکل می‌گیرد و در واقع پیامی را که بستر معماری و شهری به او انتقال داده به عینیت می‌رساند (Hashempuor & et al, 2018). در این نوع معماری هر بنایی بر اساس زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، تاریخی، کالبدی، اقلیمی و شرایط خاص زمینه، طراحی و اجرا می‌گردد (Mahdavi & et al, 2011: 32).

معیار و مؤلفه‌های زمینه‌گرایی کالبدی:

بُعد کالبدی مفهوم زمینه‌گرایی از مؤلفه‌ها و ریزمؤلفه‌های بسیاری تشکیل شده است که عبارت‌اند از: موقعیت بنا (جهت‌گیری بنا، درصد توده و فضا)، مقیاس و اندازه (تناسبات نما، تناسبات حیاط)، شکل و فرم (فرم در و پنجره، خط آسمان، فرم ایوان، فرم حیاط مرکزی، نمادهای آشنای فرهنگی)، مصالح و جزییات (نوع مصالح، رنگ مصالح، ترکیب‌بندی مصالح)، ساماندهی اجزا و عناصر کالبدی (سلسله‌مراتب فضایی، عرصه‌بندی فضاها، جبهه قرارگیری فضاها) (Nezamdoust & et al, 2010).

جدول شماره دو: مؤلفه‌ها و معیارهای زمینه‌گرایی کالبدی

معیار		ریز مؤلفه‌ها	مؤلفه‌ها	بعد
جنبه فضایی	موقعیت	عرض معابر و درجه‌بندی شبکه دسترسی سوار	شبکه دسترسی (معابر و گره‌ها)	زمینه‌گرایی کالبدی فضا (فضای مابین)
		نسبت عرض به ارتفاع در معابر		
		الگوهای سلسله‌مراتبی در شبکه دسترسی سواره		
		الگوهای سلسله‌مراتبی در شبکه دسترسی پیاده		
		الگوهای سلسله‌مراتبی در محل اتصال شبکه سوار و پیاده		
		الگوهای سلسله‌مراتبی در محب اتصال شبکه سوار و پیاده گره‌ها		
		اتصال و کف‌سازی معابر و شبکه‌های دسترسی		
		گره‌ها و میداین باز شهری		
		منظر طبیعی در فضا		
منظر مصنوع در فضا				

حجم	سبک و تاریخ ابنیه		کلیت حجم ابنیه معماری	نوده (کالبد معماری و فضای پر)		
	دانه‌بندی، تراکم و نسبت فضاهای پر و خالی احجام					
	تناسبات کلی احجام					
	نوع و جن				مصالح	
	رنگ					
	بافت					
	نحو ترکیب مصالح					
	ارتفاع	خط آسمان			نما و جداره ابنیه	
		خط کف				
		بازشوها و ورودی				
تقسیمات، خطوط نمای جداره و ریتم افقی و عمودی						
بازی نور و سایه بر روی نماها						
جزئیات جرابی						
آرایه‌های تزئینی						
جنبه بصری	کاربری اراضی		نحو تداخل نوده و فضا			
	عقب‌نشینی ابنیه نسبت به معابر برای احترام					
	تقسیم‌بندی قطعات زمین - اندازه و تناسب ساختمان نسبت به سوزه‌های اطراف آن					
	در نظر گرفتن احترام در قرار دادن ورودی نسبت به ساختمان‌های اطراف (جهت‌گیری ابنیه)					
	فاصله بین ابنیه - سازمان‌دهی و اندازه‌گیری عناصری از ساختمان که معمولاً در نما تکرار می‌شوند					
	دیدها، سکنس‌ها و چشم‌اندازها به عناصر منظر و توده‌ها - ساخت مایه‌ها و رنگ‌ها به‌عنوان بیانیه‌هایی برای نمایش سنت‌های بومی ساختمان به کار می‌روند					
پاسخ جزئیات متمایز از ساختمان‌های موجود در همسایگی						

منبع: نگارندگان

نشانه‌های معماری در نظریه امبرتو اگو:

نشانه‌شناسی در تحلیل‌های ساختاری متن به مطالعه چگونگی شکل‌گیری معنای متن می‌پردازد. یک متن، ترکیبی از نشانه‌هاست که می‌توانند به شکل کلمات، تصاویر، اصوات، اشیاء ظاهر شده و با ارجاع به قراردادهای یک نظام معنایی (ژانر) در یک صورت ارتباطی تفسیر شوند (Chandler, 2015). معماری به‌عنوان یک فرآیند دلالتی در بستر فرهنگی‌اش قابل ادراک و واجد معنا است. شناخت نشانه‌ها می‌تواند در پدیداری معنایی معماری تأثیرگذار باشد (Habib, 2006: 6). اصول نشانه‌شناسی در بسیاری از علوم ادراکی ریشه‌دارند و با تکیه بر مفهوم دلالت، موجب ارتباط هر چه‌بهرتر مخاطب با فضای معماری می‌شوند. بنابراین بررسی عوامل نشانگی که وجوه مختلف کاربردی، ساختاری و معنایی را به‌طور هم‌زمان در شکل‌دهی فضای معماری در نظر می‌گیرند، می‌تواند گامی در جهت معنابخشی به فضا در مخاطب باشد (Falihat & Nouhi, 2012). امبرتو اگو متأثر از آثار پیرس، نظریه نشانه‌شناسی خود را در سال ۱۹۷۳ م. مطرح و در سال ۱۹۸۸ م. بازبینی کرد. در نظریه نشانه‌شناسی عام وی، انسان چه در تمدن‌های صنعتی و چه در طبیعت، در نظامی از نشانه‌ها در حال تحول است. دسته‌بندی اولیه وی از نشانه‌ها به منشأ پیدایش و

عامل ایجاد نشانه‌ها بازمی‌گردد (Cossette & Guillemette, 2006: 53). نشانه اصولاً عنصری از یک فرآیند ارتباطی است. در این فرآیند، میان عنصری از یک نظام بیانی و عنصری از یک نظام محتوایی، پیوند برقرار می‌شود و نقش نشانه‌ای نتیجه این فرآیند ارتباطی است (Eco, 2014: 20; Karimi & Dadvar, 2020). آثار معماری هم بر اساس هدف از ایجادشان و هم مطابق طبقه‌بندی اکو از جنبه کارکردی اهمیت ویژه‌ای دارند، به‌گونه‌ای که با توجه به عامل کلیدی «کارکرد»، اکو نیز آن دسته از نشانه‌های مصنوعی را که برای یک کاربرد خاص تولید شده‌اند به سه گروه تقسیم می‌کند: «نشانه‌های با کارکرد اولیه، نشانه‌های با کارکرد ثانویه و نشانه‌های ترکیبی» (Karimi & Dadvar, 2020). اکو بین «ارتباط» و «دلالت» تمایز قائل می‌شود و نشانه‌شناسی ارتباط و نشانه‌شناسی دلالت را باهم متفاوت می‌داند. وی فرآیند ارتباطی را انتقال سیگنالی از منبعی، با استفاده از یک فرستنده و توسط یک مجرا، به مقصد مشخص می‌داند اما فرآیند دلالتی زمانی اتفاق می‌افتد که مقصد، انسان باشد. چنین فرآیندی به‌واسطه وجود یک دستگاه «رمزگان» امکان‌پذیر می‌شود. تا جایی که هستی‌های حاضر را به واحدهای غایب پیوند دهد. او رمزگان‌ها را در چهار پدیده متفاوت بیان می‌کند:

الف) «نظام نحوی»: مجموعه‌ای از سیگنال‌ها که قوانین ترکیب‌پذیری درونی بر آنها حاکم است.

ب) «نظام معنایی»: مجموعه‌ای از حالات متفاوت که به مجموعه‌ای از پیام‌های ارتباطی معنادار تبدیل می‌شوند.

ج) «نظام رفتاری»: مجموعه واکنش‌های رفتاری محتمل از سوی مخاطب که مستقل از نظام (ب) هستند.

د) «نظام قانونی»: قانونی که عناصری از نظام (الف) با عنصری از نظام (ب) را به هم می‌پیوندد (رابطه بین سه نظام دیگر) (Soujoudi, 2002: 94-96).

اکو پیوند میان دال و مدلول را از دیدگاه ناظر و مخاطب نقش نشانه‌ای می‌نامد (Eco, 1976: 57).

نمودار ۱: الگوی نشانه در تئوری نشانه‌شناسی امپیرتو اکو - Eco, 1976: 57

اکو با نقد نظر کسانی که معتقدند فرم معماری باید از عملکرد آن پیروی کند، این اصل را به‌گونه‌ای دیگر و با تأکید بر یک نکته کلیدی مطرح می‌کند. از دیدگاه وی، فرم شیء معماری علاوه بر اینکه باید عملکرد مورد انتظار از آن را عملی سازد باید این عملکرد را به وضوح در خود نشان دهد (Eco, 2005: 57).

178). مفاهیم وی در زمینه عام نشانه‌شناسی معماری بدین‌صورت مطرح می‌شود که ارتباط میان فرم اثر معماری و کارکرد آن، فرآیندی ارتباطی است. این فرآیند ارتباطی همانند سایر فرآیندهای ارتباطی قابل‌تحلیل، نشانه‌شناسانه است. از نظر وی فرم باید به‌گونه‌ای روشن‌گویای آن کارکرد باشد تا ارتباط میان کارکرد و فرم قابل‌درک باشد. از آنجا که اثر معماری نه برای برقراری ارتباط بلکه برای پاسخ به نیازی از فضای زیست‌انسانی به وجود می‌آید، ممکن است بررسی نشانه‌شناختی معماری چالش‌برانگیز به نظر برسد. اما از این نظر تمامی وجوه یک فرهنگ، از جمله معماری را می‌توان با رویکردی نشانه‌شناختی مورد بررسی قرار داد. نظریه وی در جایی معنا می‌یابد که پیوند میان کارکرد و ارتباط مطرح می‌شود. بدین معنی که کارکردهای معماری را از دیدگاه نشانه‌شناختی مورد بررسی قرار می‌دهد و ماهیت کارکردی آنها را قابل درک‌تر می‌سازد (Karimi & Dadvar, 2020).

نشانه‌های کالبدی بازار در تطابق با نظریه امپرتو اکو:

اگر چه معماری به‌عنوان یکی از جنبه‌های فرهنگی هر جامعه با بسیاری زمینه‌های دیگر در آن جامعه مرتبط است و درک و دریافت معانی آن مرتبط با کلیه‌ی زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، تاریخی است اما اکو در تئوری خود ضمن تأیید این رمزگان‌ها، تقسیم‌بندی خاص خود از رمزگان‌هایی در زمینه‌ی معماری را ارائه کرده‌است (Karimi & Dadvar, 2020). در تئوری نشانه‌شناسی معماری اکو، زمینه‌های کاربردی نشانه‌شناسی معماری در نظر گرفته شده‌اند. با در نظر گرفتن کارکردهای آثار معماری بر اساس دیدگاه اکو، امکان درک و تعریف بهتر کارکردها فراهم می‌شود و سایر قابلیت‌های آنها نیز آشکار می‌گردد. بنابراین با در نظر گرفتن کارکرد اولیه و مجموعه کارکردهای ثانویه عناصر معماری بازار به‌عنوان بنا با زمینه معماری اسلامی و سایر بناهای مرتبط با این بنا، بر اساس تئوری اکو به‌راحتی می‌توان ارتباط میان ظاهر و باطن را در آنها بر بستر فرهنگی و کالبدی تبیین نمود. نکته حائز اهمیت در تئوری اکو این است که معانی نمادین و باطنی اثر معماری را نیز در زمره مجموعه کارکردهای ثانویه آن قرار می‌دهد.

معماری بازار همواره با تکیه بر خصایص مهم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و به‌عنوان نماد شهر شناخته می‌شود و عناصر نشانه‌ای در آن قابل‌شناسایی است (Mirjani & et al, 2016). بازار نماد معماری سنتی بوده و هنر اسلامی به بهترین شکل در معماری آن نمود پیدا می‌کند (Karimi & et al, 2014). بازار ایرانی متأثر از ویژگی فضاهای شهری ایرانی، به درون سوق دارد تا به بیرون از فضا. حفاصل بازار یا بیرون، سردر ورودی بازار است که به شکلی تدریجی و ناخودآگاه افراد را به درون خود سوق می‌دهد (Seyedalmasi & et al, 2022).

محیط شهری به‌مثابه یک مکان از سه بعد فرم، عملکرد و معنا تشکیل شده‌است. برای تحلیل بازار سنتی اردبیل، این ابعاد طی سه مؤلفه و مطابق با نظریه اکو قرار می‌گیرند. زمانی که این مؤلفه‌ها در یک محیط شهری باهم هماهنگ‌تر باشند، موفقیت آن فضا بیشتر است و این بر مبنای نظریه اکو و آشکار کردن لایه‌های گوناگون معنایی آن است. وی آنچه را که در تحلیل نشانه‌شناسی به‌عنوان «ارتباط» شناخته می‌شود، در معماری تحت عنوان ارتباط میان فرم و عملکرد اثر معماری در نظر می‌گیرد. این مؤلفه‌ها و

معیارها، چنان در هم عجین هستند که تفکیک آنها در این بخش صرفاً انتزاعی و در جهت نظم دادن به ساختار پژوهش صورت گرفته است.

جدول شماره سه: تطابق نشانه‌شناسی امپرتو اکو و نشانه‌های کالبدی بازار

نشانه‌های کالبدی بازار		نشانه‌شناسی امپرتو اکو	
نمود در بنا	زیرمؤلفه‌ها	مؤلفه	معیار
سلسله‌مراتب فضایی	الگوی شبکه حرکت و دسترسی	مؤلفه‌های عملکردی	نحوی
پلان ایرانی	الگوی فعالیت		
نشان دادن اعتقادات دیدنی و فرهنگی	هویت	مؤلفه‌های ادراکی - معنایی	معنایی
حضور مستمر شهروندان	قابلیت خاطره ساز بودن مکان		
ورودی بنا: عظمت بنا	خوانایی		
استفاده از مصالح کاشی، آجر	کالبدی - بصری	مؤلفه‌های فرمی	رفتاری
شیوه ساخت طاق و گنبد قیصریه	ساختار فضایی		

منبع: نگارندگان

مواد و روش تحقیق و بررسی:

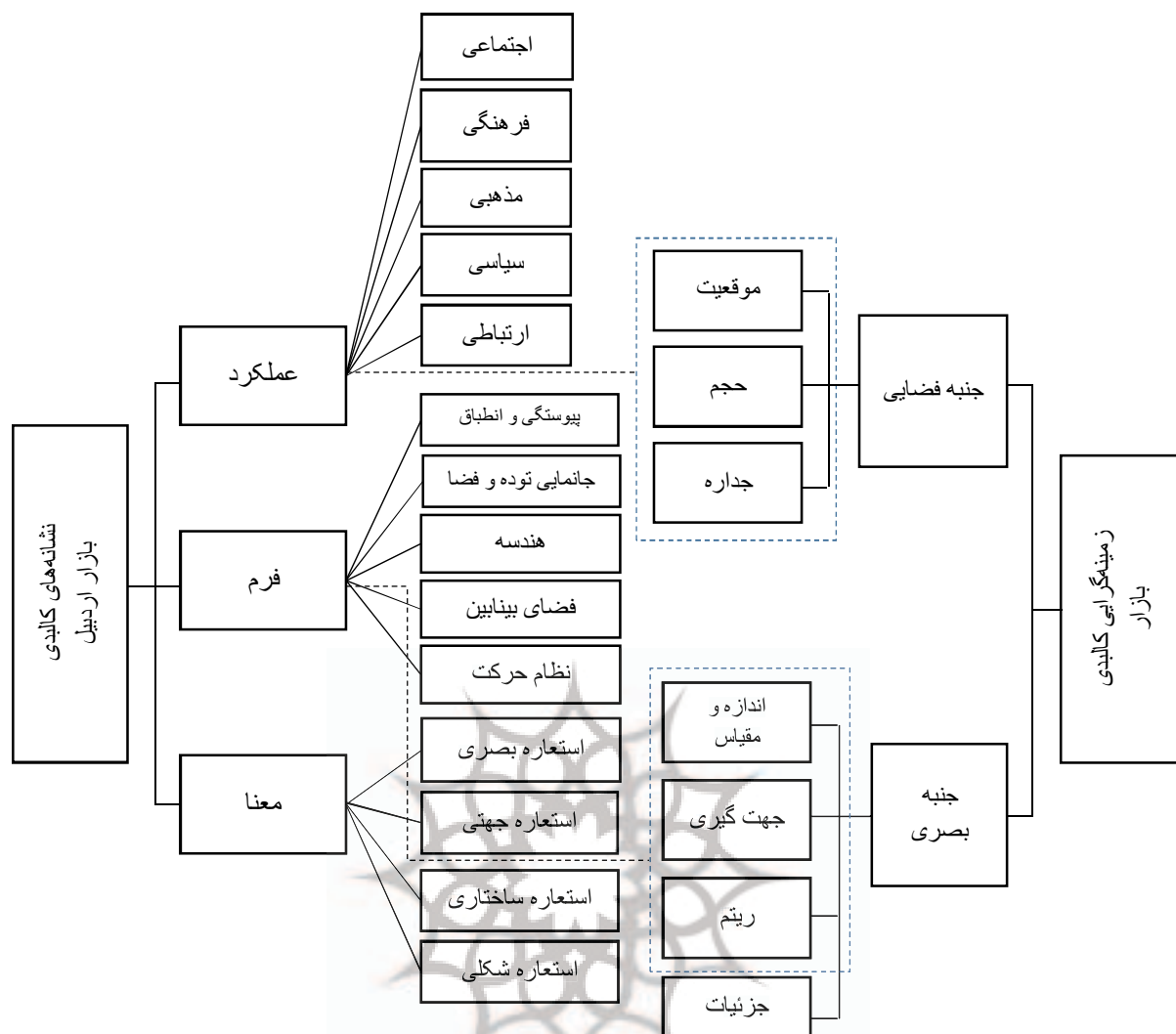
روش مورد استفاده در پژوهش حاضر متناسب با فرضیه‌های تحقیق، از نوع تحلیلی-توصیفی است. بدین صورت که برای دستیابی به مبانی نظری پژوهش که شامل اطلاعات مربوط به زمینه و رویکردهایی چون زمینه‌گرایی کالبدی و نشانه‌شناسی است، از روش‌های کتابخانه‌ای و توصیفی بهره گرفته شده است. سپس با استفاده از روش تحلیلی-تطبیقی در بررسی اطلاعات به دست آمده و با کمک جداولی که نوع زمینه‌گرایی و نشانه‌شناسی نمونه‌های موردی را مشخص می‌کند، به اثبات فرضیه‌ها پرداخته شده است. پژوهش در چهار مرحله انجام می‌شود. مرحله اول: بررسی مفاهیم زمینه، معیارها و مؤلفه‌های آن یعنی زمینه‌گرایی کالبدی. در این مرحله از پژوهش با تأکید بر پیشینه‌ای که از این تعاریف وجود دارد، سعی در شناسایی معیارها و مؤلفه‌های اصلی و زیرمؤلفه‌ها شده است. در مراحل بعد معیارهای ارزیابی بنای بازار بر اساس این رویکرد مشخص می‌شوند. مرحله دوم: الف) بررسی نشانه‌شناسی از دیدگاه نظریه پرداز نشانه‌شناس امپرتو اکو ب) توصیف نمونه مطالعاتی. انتخاب بازار سنتی شهر اردبیل کاملاً آگاهانه و به دلیل وجود این بنا به عنوان یکی از سه هسته اصلی شهر اردبیل و بنای آن در تاریخ‌های متفاوت بوده است. مرحله سوم: تجزیه و تحلیل داده‌ها، میزان زمینه‌گرایی و نشانه‌های نمونه مطالعاتی را بر اساس معیارها مشخص می‌کنند. مرحله چهارم: نتیجه‌گیری و اثبات فرضیه‌های پژوهش بر اساس اطلاعات به دست آمده از مراحل قبلی. بررسی‌های انجام شده در زمینه پژوهش با توجه به علم نشانه انجام شده است و با استفاده از جداول تحلیلی به تطبیق این تئوری با تئوری نشانه‌شناسی امپرتو اکو پرداخته شده است. لذا نوآوری این مقاله، تحلیل صرف بنای بازار به وسیله اصول واکاوی زمینه‌گرایی کالبدی با تأکید بر اصول نشانه‌شناسی امپرتو اکو است.

قلمرو پژوهش: بازار سنتی اردبیل

شهر اردبیل به دلیل قرارگیری در مسیر جاده ابریشم، نقطه‌ی اتصال بازرگانی شرق به غرب و از مراکز عمده‌ی تجارت در ایران بوده‌است. همین امر، دلیلی برای گسترش بازارهای آن در دوره‌های تاریخی و تعدد صنوف آن شده‌است. نقش بازار اردبیل به‌عنوان یک میراث ارزشمند تاریخی در تغییرات سیاسی و اجتماعی شهر همواره محسوس است (Yadallah & Hanachi, 2012). شهر اردبیل همواره با دو عامل رونق بازرگانی و مرکزیت نظامی-سیاسی به حیات خود ادامه داده و در طول تاریخ شهر، شاهد تأثیر این دو عامل بر هم بوده‌ایم. به‌ویژه بازار از روند تحول تاریخی شهر بوده‌است، به‌طوری‌که بازار و بازارچه‌های پیرامون آن، مهم‌ترین رکن فضای شهری اردبیل را برعهده داشته‌اند. مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر ماندگاری بازار اردبیل، مؤلفه‌های معنا، هویت، کارکرد، عملکرد و کالبدی آن بوده‌است. بازار سنتی اردبیل جزء بازارهایی است که در اثر خیابان‌کشی‌های معاصر دچار گسست شده و بدنه‌های تجاری در لبه معابر جدید گسترش یافته‌اند. این بازار در سال ۱۳۶۴ در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده و تاکنون شاهد دوره‌های مرمتی مختلف بوده‌است. مبانی نظری پژوهش، زمینه کالبدی، نظریه‌ها و نشانه‌شناسی آمپرتو اِکو بررسی شد. در ادامه پژوهش، بر اساس مؤلفه‌های مستخرج از مبانی نظری پژوهش، معیار انسجام کالبدی - عملکردی و معنایی جهت سنجش میزان انطباق با زبان نشانه‌های بازار سنتی اردبیل بررسی می‌شود.

بحث و ارائه یافته‌ها:

زمینه‌گرایی به‌عنوان عاملی واسط بین معماری و زمینه، محور اصلی بررسی نمونه مطالعاتی بازار شهر اردبیل (هسته مرکزی شهر) است که مهم‌ترین عنصر عملکردی و فضای شهری قلمداد می‌شود و همواره به‌عنوان ستون فقرات شهر عمل کرده‌است. عناصر مهم شهری با یک نظام مشخصی در درون بازار و مرتبط با آن مستقر شده‌اند و از اهمیت فضایی بالایی برخوردار هستند. «حرکت کردن» مهم‌ترین عمل فیزیکی در بازار است. بنابراین سعی شده تا در معماری بازار با بهره‌گیری از عناصر مختلف نشانه‌ای، به نیاز عملکردی آن به بهترین نحو ممکن پاسخ داده شود. حال با در نظر گرفتن رویکرد اصلی پژوهش (نشانه‌شناسی) و با تکیه بر تئوری آمپرتو اِکو و جدول شماره دو (بیان معیارها و مؤلفه‌های زمینه کالبدی) برای تحلیل بازار سنتی اردبیل، می‌توان بر اساس ساختار (نمودار شماره دو) عمل کرد.

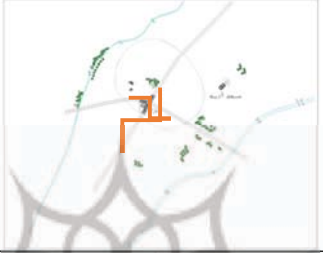

نمودار شماره ۲: نشانه‌های کالبدی بازار اردبیل (مأخذ: نگارندگان)

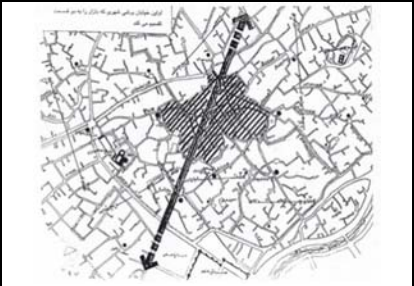

الف) بررسی ویژگی‌های زمینه‌ای کالبدی بازار سنتی اردبیل در مقیاس زمینه‌ای، معیارهای تأثیرگذار بر کالبد بازار در ابعاد فضایی و بصری، و در نشانه‌شناسی با نظام‌های نحوی، عملکردی و معنایی بررسی می‌شوند.

۱- شکل‌گیری کالبد بازار اردبیل

شکل‌گیری زمینه بازار اردبیل و نحوه گسترش آن به‌عنوان هسته اولیه شهر در جدول شماره چهار نوشته شده است.

جدول ۴: جهت‌گیری و نحوه گسترش کالبد بازار شهر اردبیل

سلسله حکومتی	جهت توسعه	جهت‌گیری توسعه کالبدی بازار	توسعه کالبدی بازار
سلجوقیان قرن چهارم ق. ۳۴۱ ه.ق	بازار به شکل صلیب در چهار راسته است و مسجد در وسط بازار		
قرن پنجم ق. ۶۱۷ و ۶۱۸ ه.ق	بازار در حمله سوم مغول تخریب شده	شهر در این دوره برج و باروی محکمی داشت اما با حمله مغول تنها بنایی که باقی‌مانده بود طبق سفرنامه‌ها مسجد بود.	
دوره ایلخانان ق. ۶۱۷ ه.ق	شکل صلیبی بازار		
دوره صفویان ۹۰۷-۱۱۳۳ ق. ۵ ه.ق	- تجارت بزرگ - ابریشم - شهرسازی و معماری صفویان در اردبیل - تجدید بنای فعلی بازار		
قرن ۱۱ ه.ق	- تجارت پررونق سنگ‌های گران‌بها و پارچه‌های زربافت و ملیله‌دوزی		
۱۲۶۰ ه.ق	- کاهش اهمیت بازار - اتصال بخش‌های اصلی مثل راسته قیصریه به میدان اصلی و سراهای هم‌جوار		

		احداث اولین خیابان در اردبیل در سال ۱۳۰۷ هـ ش و تقسیم بازار به دو قسمت	دوره قاجاریان ۱۳۴۴-۱۲۱۱ ق. ۵
		اتصال منطقی بازار به مرکز محله پیرعبدالملک و محلات مسکونی	۱۳۲۶ هـ. ش
		- احداث خیابان سی متری - اتصال کاروانسراهای متصل به بازار زرگران و مسجد میرزا علی اکبر	در سال ۱۳۴۵ هـ. ش

منبع: نگارندگان

عناصر کالبدی اصلی بازار اردبیل

بافت شهر قدیم اردبیل توسط مسیرهایی شعاعی و گذرهای اصلی که محلات و مراکز آنها را به هسته مرکزی شهر (بازار) متصل می‌نماید، شکل گرفته است. در واقع راسته اصلی در مرکز شهر که از یک سو به ساختمان و مجموعه سرپوشیده بازار تبدیل شده، فعالیت و آمدوشد ویژه‌ای به خود گرفته و از سویی دیگر هر محله و بازار را به دروازه‌های شهر متصل کرده است (Yousefi, 1996: 44). فضاهای اصلی بازار با فعالیت‌های تجاری، تولیدی و انبارداری، دارای عناصری چون راسته، سرا، تیمچه و دالان است که هر یک بنابر چگونگی شکل، فرم، الگوی ساختاری و موقعیت جاگیری خود در سلسله مراتب حرکتی بازار، دارای کارکرد ویژه‌ای هستند. البته برخی از این عناصر، عملکردی چندگانه داشته‌اند، اما نقش تجاری و تولیدی آنها قابل توجه بوده است (Irandoust & Bahmani, 2011: 7).

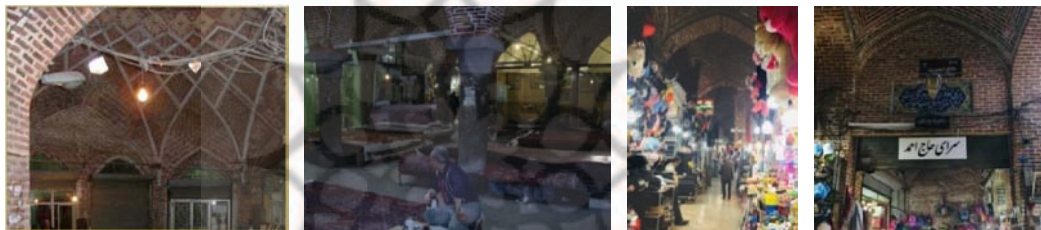
شکل ۱: بافت بازار اردبیل - منبع: آرشیو میراث فرهنگی اردبیل

راسته‌ها: راسته‌های مجموعه بازار اردبیل عبارت از راسته اصلی بازار، راسته پیر عبدالملک، راسته قیصریه، کفاشان، علافان، بازار زرگران و سراجان، پنبه‌فروشان، مسگران، چاقوسازان و آهنگران می‌باشند.

شکل ۲ تا ۴: ورودی و فضای تجاری راسته اصلی بازار، راسته کلاهدوزان، راسته خراطان - منبع: نگارندگان

سراها: سراهای بازار سنتی اردبیل در امتداد شرقی-غربی شکل گرفته و به‌عنوان محور عمده کالا، عمود بر محور اصلی عمل می‌کردند. سراهای بازار اردبیل عبارت‌اند از: سرای خشکبار، سرای گلشن، سرای وکیل، سرای زنجیرلو، سرای حاج احمد، سرای حاج شکر، سرای مجیدیه، سرای امام‌جمعه و سرای دوگچی. پوشش سقف راسته‌ها، طاق‌های جناقی و گنبد چهارطاقی و ساده است.

شکل ۵ تا ۸: سرای حاج احمد، سرای وکیل، سرای گلشن، سرای زنجیرلو - منبع: نگارندگان

قیصریه (چهارسو یا چهارسوق): چهارسوی بزرگ بازار اردبیل از نمونه‌های خوب به شمار می‌رود. بازار به شکل صلیب است و مسجد جامع در وسط صلیب (یعنی چهارسوق) قرار دارد (Moghaddasi, 1982: 560). در نقشه‌های سفرنامه‌نویسان در دوره صفویه می‌توان محل تلاقی دو راسته را مشاهده کرد که می‌تواند چهارسوق باشد. این راسته از دروازه‌های اصلی شهر گرفته می‌شود. یک محور از سمت دروازه عالی‌قاپو شروع شده و به دروازه نیار دور ختم می‌شود. محور دیگر که محل تلاقی آنها چهارسوق است از دروازه تابار شروع شده و به قنبلان ختم می‌شود.

مسجد جامع: واقع در راسته اصلی بازار و از ضلع غربی به بازار اردبیل و از ضلع شرقی به حیاط مسجد مرتبط است. منسوب به دوره صفویه و دارای طاق نمایی با پایه‌های اصلی است. گنبد مسجد، قاچدار آجری است که ورودی آن به یک هشت‌ضلعی باز می‌شود (Torabi Tabatabaei, 2008: 220).

شکل ۹ و ۱۰: ورودی مسجد جامع از داخل راسته اصلی بازار - منبع: نگارندگان

کاروانسرای حاج احمد: در حال حاضر بنایی بدون استفاده است که به صورت انبار کالاهای فرسوده و کم‌قیمت درآمد و قسمتی از آن به صورت مخروبه است. این کاروانسرا به وسیله یک دالان کوتاه به یکی از راسته‌های فرعی بازار متصل و در سر راسته اصلی بازار قرار گرفته است. دارای دو ورودی از راسته بازار می‌باشد که به حیاطسرا مرتبط می‌گردد.

ب) بررسی نشانه‌های بازار سنتی اردبیل در زمینه کالبدی

بازار مکان اصلی تجارت و پیشه‌وری در شهر اسلامی است که دارای کالبد و شکل خاص خود می‌باشد. بازار سنتی مهم‌ترین تجربه در زمینه خلق فضایی با در نظر گرفتن عناصر کالبدی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی است (Talaei & et al, 2018). بازار اردبیل از قدیم، نه تنها به عنوان مکانی برای مبادلات اقتصادی و تجاری بوده، بلکه امور دینی، فرهنگی و سیاسی نیز در آنجا انجام می‌شده است (Abizadeh, 2018: 135). زمینه کالبدی بازار اردبیل از نظام نحوی و ابنیه‌ای تشکیل شده است و حول یک راسته یا فضای میدانگاهی در کنار هم و متناسب با شرایط اقلیمی و فرهنگی می‌گذرد. این بازار به عنوان یک فضای شهری از محیط اطراف خود تأثیر گرفته است. تأثیرپذیری از نوع ساختاری و نحوه سازمان‌دهی هسته اولیه بازار و عناصر داخلی آن، بستر مناسب شکل‌گیری نشانه‌های کالبدی است. در جدول شماره پنج به تفصیل ارتباط نشانه‌ها و زمینه کالبدی بیان می‌شود.

جدول شماره ۵: زمینه کالبدی و نشانه‌های کالبدی بازار سنتی اردبیل

نشانه کالبدی		معیار				
مؤلفه‌های عملکردی	<ul style="list-style-type: none"> - جهت‌گیری مناسب ورودی - شفافیت و خوانایی ورودی - سلسله‌مراتب عملکردی 		ورودی	جهت‌گیری بنا	موقعیت بنا	
	<ul style="list-style-type: none"> - پشتیبانی از حرکت پیاده 		راسته اصلی: با طول حدود ۱۹۰ متر در جهت شرقی - غربی	راسته‌ها		
	<ul style="list-style-type: none"> - تنوع کاربری 		جهت شمالی - جنوبی	سراها		

	<p>- مکانی برای تولید</p> <p>- آسایش محیطی</p>	جهت شمالی - جنوبی	حجره‌ها		
	<p>- نسبت میان توده و فضا</p> <p>- کیفیت فضای باز و بسته</p> <p>- فضای پر به صورت یک توده ساختمانی</p>		توده و فضا		
مقیاس و اندازه	هماهنگی در جداره و عناصر نما		نمای اصلی	تقسیمات نما	
	<p>- پیکره کالبدی نشان از فعالیت خاص</p> <p>- مقیاس انسانی</p>	فضایی مستطیلی ۹/۹۴*۱۳/۸	ابعاد	تناسبات	
		۷۷۰	مساحت	سرای گلشن	
		۲*۱	درب ورودی اصلی	تناسبات در	
		۴.۱*۱.۱	درب حجره‌ها		
	- بعد مسیر و حرکت	۱.۴ متر	طاق نماها	ارتفاع کف تا سقف	
	ارتفاع تقریبی آن از کف بنا تا انتهای گنبد (از درون) ۱۳ متر	چهارسوق بزرگ قیصریه			
	وحدت تا بی‌نهایت با توسعه فضایی	طول طاق نماها به طول متوسط سه متر و قطر پایه طاق‌ها ۸۰ سانتی‌متر	ابعاد فضا		
فرم و شکل	مؤلفه‌های فرمی	<p>- نشان از سلسله‌مراتب فضایی</p> <p>- پیوستگی</p>	<p>- گنبدها عموماً چهارطاقی با ستون سنگی</p> <p>- طاق نماهای جناغی در امتداد راسته اصلی</p>	فرم و حالت طاق‌ها	
				خط آسمان	
	درک مفاهیم جهت حرکتی			ریتم	
	-	مقارن	نما	هندسه	
-	نامقارن	پلان			
مصالح و جزئیات	نماد و نشانه‌های خاطره‌انگیز	آجر - شیشه‌رنگی - چوب	نوع مصالح		
	عناصر کارکردی با معنایی ضمنی	آبی - سفید - کرم - قهوه‌ای - رنگ‌های متفاوت شیشه‌رنگی	رنگ مصالح		
مؤلفه‌های	- سردرها با آرایه و اندازه	کاشی کاری سردر ورودی	محل قرارگیری آرایه‌ها		

ادراکی - معنایی	متفاوت نشان از مکانی خاص - گنبد استعاره شکلی از آسمان روزنه‌های گنبد نشان از وجود ذات الهی	 <p>ورودی مسجد جامع و هشتی مسجد جامع</p> <p>گنبدها</p> 		
--------------------	--	--	--	--

منبع: نگارندگان

بعد کالبدی مفهوم زمینه‌گرایی بازار سنتی اردبیل از معیارها و مؤلفه‌های بسیاری تشکیل شده است: موقعیت و جهت‌گیری بازار، درصد توده و فضا، الگوی توده‌گذاری در کنار مقیاس و اندازه، تناسبات نما، تناسبات در و ارتفاع کف تا سقف، ابعاد فضاها، شکل و فرم طاق‌نماها، خط آسمانی، نورگیری، هندسه، نمادهای آشنای فرهنگی، مصالح و جزئیات (نوع مصالح، رنگ مصالح، ترکیب‌بندی مصالح)، نقوش و آرایه‌ها و محل قرارگیری آرایه‌ها با استفاده از این معیارهای ثابت. هر یک از این مؤلفه‌ها نشان‌دهنده نشانه‌ای معنادار، دربرگیرنده کیفیت و تنوع فضایی بازار به شمار می‌روند. با شناخت نشانه‌های مؤثر و متأثر از زمینه و بستر بازارهای سنتی در طول دگرگونی آن، می‌توان به مؤلفه‌ها و راهکارهایی جهت برنامه‌ریزی، طراحی و ساخت بازارهای معاصر دست یافت.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها:

بازار ایرانی یکی از عناصر مهم و تأثیرگذار در شهرهای ایرانی است و عملکردهای متعدد دارد، بنابراین؛ امکان بررسی زمینه کالبدی بازار در قالب معنا، عملکرد و فرم نشانه‌شناسی وجود دارد. بازار همواره فضایی دلالت‌گر بوده و کامل بودن ساختار بازار ایرانی در ادوار و تاریخ‌های مختلف، ویژگی معناگونه آن در وحدت تا بی‌نهایتی که در فضاها آن وجود دارد را می‌رساند. پس بازار سنتی اردبیل به دلیل ویژگی‌های دلالتی، دارای قابلیت تداعی معنا است و به‌عنوان فضایی معنادار توانسته کارکردهای متفاوت اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، مذهبی را در کنار هم خلق نماید. مؤلفه‌های سازنده فضایی این بازار با ایجاد تصاویر ذهنی و حسی درونی نسبت به نشانه‌ها، به مفهومی غیرمادی اشاره دارد. بازار سنتی اردبیل با ساختاری هزارتویی،

پویایی خاصی به فضا بخشیده و این دقیقاً یکی از کیفیات فضایی کالبدی آن است و معناپذیری این بازار را تضمین می‌کند. تحلیل نشانه‌شناسانه بازار سنتی اردبیل بر مبنای نظریه امپرتو اِکو نیز لایه‌های گوناگون معنایی آن را آشکار می‌سازد. تحلیل نشانه‌شناسی امپرتو اِکو به‌عنوان «ارتباط» شناخته می‌شود که در بنای بازار تحت عنوان ارتباط میان فرم و عملکرد این اثر معماری در نظر گرفته می‌شود. ارتباط شناخته‌شده میان فرم و عملکرد اصولاً به این معناست که حامل‌های نشانه مربوط به آن کارکردها در گذر زمان و به‌تناسب مطرح‌شده و زمینه‌های گوناگونی چون فرهنگی، اجتماعی و تاریخی و کالبدی، از همان فرم خلق شده و معانی ضمنی و نمادین از آن ادراک می‌شود.

جدول شماره ۶: ابعاد زمینه‌های کالبدی بر نشانه‌های بازار سنتی اردبیل

ابعاد نشانه	نشانه	مؤلفه	ابعاد زمینه
عملکردی	عملکردی	الگوی شبکه حرکت و دسترسی	فضایی
	عملکردی - فعالیتی	نفوذپذیری فیزیکی	
	عملکردی - فعالیتی	تنوع کاربری‌ها	
	عملکردی - فعالیتی	نحوه حضور در فضا	
	فعالیتی	پاسخگویی فعالیتی	
فرمی	ساختار فضایی	توده و فضا	بصری
	ساختار فضایی	پیوستگی	
	کالبدی - بصری	مقیاس انسانی	
	کالبدی - بصری	نظم	
	کالبدی - بصری	تنوع	
معنایی	معنایی - ادراکی	هویت مندی مکان	
	معنایی - ادراکی	قابلیت خاطره ساز بودن	
	زیبایی‌شناسی	رویداد جمعی	
	معنایی - ادراکی	خوانایی	

منبع: نگارندگان

معماری این بنا، برای بیان قدرت، نظام‌مندی و عظمت اقتصادی، هماهنگی اصول معماری قدیم با افکار عموم و نزدیکی به معماری و فرهنگ جامعه پایه‌گذاری شده و این امر با استفاده از مؤلفه‌های کالبدی در بنای بازار با هدف ایجاد نظم، پیوستگی و سلسله‌مراتب فضایی، عظمت و قدرت در اذهان عمومی تا حدودی تحقق یافته‌است. و این به‌خودی‌خود، ارتباط میان زمینه‌گرایی کالبدی و مفهوم نشانه‌ها را تأیید می‌کند چرا که کالبد، نوعی ارتباط است که ابتدا با بیان نمایه‌ای، الگوهای رفتاری و عملکردی را در راستای تحقق امور ایجاد کرده و سپس با بیانی نمادین به تحقق هدفی فرهنگی منجر می‌شود.

References:

1. Abizadeh Saman. (2018). The cultural model of the historical evolution of Islamic cities. Doctoral thesis, Tabriz University of Islamic Arts.
2. Ahmadi Fardin. (2017). Explaining the role of physical contextualism in urban design. *Elite Journal of Engineering Sciences*, Volume 2, Number 3.
3. Bahryeh Pouroush; Toufan Sahar; Akbari Namdari Shabnam. (2020). Rereading the evolution of architecture in the structure of Tabriz market with an emphasis on contextualism. *Iranian Islamic City*, year 10, number 39.
4. Chndler Danyel. (2015). *Basics of semiotics*. Translated by Mehdi Parsa. Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Art.
5. Eco Umberto. (2022). *Semiotics*. Translated by Pirouz Yazidi. Tehran: Third.
6. Eco Umberto. (2005). *Function and the sign the semiotics of architecture in Rethinking Architecture*. Taylor & Francis e-Library.
7. Eco Umberto. (1987). *How an Exposition Exposes Itself? Travels in Hyperreality*. trans William Weaver. London: Pan Books, 296–9.
8. Eco Umberto. (1979). *Function and Sign: The Semiotics of Architecture in Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory*. Ed. By Neil Leach, Routledge, London.
9. Falahat Mohammad Sadegh; Nouhi Samira. (2012). The nature of signs and its role in improving the sense of place in the architectural space. *Beautiful Arts*, Volume 17, number 1.
10. Habib Farah. (2006). Harmony of light and color in Iranian urban space. *Fine Arts*, number 27, 3-27.
11. Habib Farah. (2006). Exploring the meaning of city form. *Fine Arts*, number 25, 5-14.
12. Hashempour Parisa; Neghadebrahimi Ahad; Yazdani Sana. (2018). Application of contextual approach in recreating historical contexts. *Journal of Architecture and Sustainable Urbanism*, Volume 6, Number 1.
13. Hosseinzadeh Delir Karim; Ashna Laleh. (2011). Visual order in Iran's traditional urbanization, case study: Tabriz Bazaar, *Geography and Planning*, Volume 16, Number 37.
14. Irandoust Kyoumars; Bahmani Ormani Arman. (2011). Physical evolution of traditional market in Iranian cities; Case study: Kermanshah city market. *Iranian Islamic city studies*, Number 5.
15. Jamei Bouyouk. (1993). *Historical works and buildings of Ardabil*. Scientific and cultural publications.
16. Karimi Nazanin; Dadvar Abolghasem. (2020). Analysis of architectural elements of Imam Mosque in Isfahan based on the semiotic theory of Umberto Eco. *Islamic art studies*, Volume 17, Number 37.

17. Majedi Hamid; Zarabadi Saeideh. (2010). Their city is like a context-oriented city. Iranian cultural research, Volume 2, Number 3.
18. Mohammadhasani Elina; Toghraei Abolfazl; Mirgholami Morteza. (2014). Typological analysis of factors affecting the legibility of urban signs (case study: Valiasr St. , Tehran, from Vanak Square to Tajrish Square). City Identity, Volume 10, Number 25.
19. Naghvi Pouyan; Mazaheryan Hamed. (2019). Analysis of contemporary theories in facing the context in architectural design. Bagh Nazar, Volume 16, Number 74, 8-69.
20. Nezam Doust Seyed Amir Reza; Kalantari Hossein; Abad Khalil; Yaran Ali. (2019). Explaining the physical pattern of contemporary housing based on context-oriented architecture in Kashan city, a case study: Selected historical houses of the Qajar period. Iranian Islamic City Scientific Research Quarterly, Volume 10, Number 38.
21. Raeisi Dehkordi Afshin; Irvani Houtan; Yazdi Kazem. (2022). Physical index components of native architecture of Isfahan city in the design of modern architecture based on naturalistic approach (case example of Naqsh Jahan square). Islamic art studies. Volume 19, Number 46.
22. Safari Baba. (1992). Ardabil in the passage of history. Islamic Azad University Publications, Ardabil branch.
23. Seyed almasi Homa; Talischi Gholam Reza; Souroush Mahammad Mehdi. (2022). Sensual and perceptive investigation in the experience of architectural space in the traditional market of Kermanshah. Islamic art studies, Volume 19, Number 45.
24. Soltanzadeh Hossein. (2014). Iranian Markets. Cultural Research Office.
25. Stokols D; Altman I. (1987). Handbook of Environmental Psychology. Wiley- Inter science publication, New York.
26. Talaei Avydeh; Habib Farah; Mokhtabad Amiri Seyed Mostafa. (2018). Compilation of the conceptual model of the semiotics of the traditional market of Iran. Language essays, Number 3.
27. Tavllaei Novin. (2007). Shape of a coherent city. Tehran: Amirkabir Publications.
28. Torabi Bastani Seyed Jamal. (2008). Antiquities of Ardabil Province. Cultural Research Office.
29. Velayati Ali Akbar. (1996). History of Iran's foreign relations during the era of Shah Ismail Safavi. Ministry of Foreign Affairs publications.
30. Yousefi Tazakkor Masoud. (1996). Master's thesis, Tehran University of Science and Research.

شروېشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انساني